

виявлення найбільш ефективних шляхів реалізації психологічних умов вдосконалення професійної компетентності командирів підрозділів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деркач А. А. Акмеология : личностное и профессиональное развитие человека [Текст] / Деркач А. А. – М. : Изд-во РАГС, 2001. – 546 с.
2. Зеер Э. Ф. Профессиональное становление личности инженера-педагога [Текст] / Зеер Э. Ф. – Свердловск : Урал, 1988. – 89 с.
3. Карпов А. В. Психология труда [Текст] / Карпов А. В. – М. : Владос, 2003. – 350 с.
4. Маклаков А. Г. Профессионально-психологический отбор персонала. Теория и практика : [учеб. пособ. для студентов высших учеб. завед.] / Маклаков А. Г. – СПб. : Питер, 2008. – 480 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма [Текст] / Маркова А. К. – М. : Знание, 1996. – 184 с.
6. Поваренков Ю. П. Психологическая концепция профессионального становления личности / Ю. П. Поваренков // Звезды ярославской психологии. – Ярославль : Изд-во Яр. ГУ, 2000. – С. 195–218.
7. Професіографічна характеристика основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України (кваліфікаційні характеристики професій, професіограми основних спеціальностей) : довідник / [М. І. Ануфрієв, Ю. Б. Ірхін, М. Н. Курко, та ін.]. – К. : КІ МВС України, 2003. – 80 с.
8. Психологія професійної діяльності офіцера : [підручник / Кремень В. Г., Максименко С. Д., Сафін О. Д. та ін.]. – Хмельницький : Вид-во АПВУ, 1999. – 464 с.

Рецензенти: д. психол. н. Швалб Ю.М., к. психол. н. Лебедев Д.В.

УДК 159.9

Іванченко О.С., кафедра психології, педагогіки, філософії УПА

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ У ПРАЦІВНИКІВ МНС

У статті розглядаються основні теоретичні підходи до дослідження відчуття провини, що існують у сучасній психології. Проводиться аналіз концепцій і напрямів вітчизняної і зарубіжної психології, що займаються вивченням даного феномена. Проаналізовано структурні компоненти відчуття провини. Визначено проблеми, які до цих пір залишилися не розглянутими.

Ключові слова: відчуття провини, переживання, емоційна сфера, екстремальні чинники діяльності.

В статье рассматриваются основные теоретические подходы к исследованию чувства вины, существующие в современной психологии. Проводится анализ концепций и направлений отечественной и зарубежной психологии, занимающихся изучением данного феномена. Проанализированы структурные компоненты чувства вины. Определены проблемы, которые до сих пор остались не рассмотренными.

Ключевые слова: чувство вины, переживание, эмоциональная сфера, экстремальные факторы деятельности.

Постановка проблеми. Почуття провини відноситься до числа тих феноменів, науковий інтерес до яких зберігається, незважаючи на багаторічну історію їх вивчення. Це пов'язано, перш за все, з потребами практики: надмірно виражене, неадекватне реальній ситуації почуття провини, так само, як і повна нездатність його пережити, можуть порушувати міжособистісні зв'язки, а у крайніх формах – призводити до психічної патології та соціально небезпечної поведінки. Разом з тим, почуття провини як реакція, актуальний стан та риса особистості займає рівноцінне місце серед усіх емоційних переживань здорової людини. У наші дні проблема провини не втрачає своєї актуальності, особливо стосовно її формування, проявів та впливу на психічну сферу фахівців ризиконебезпечних професій, зокрема, працівників пожежно-рятувальних підрозділів МНС.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інтерес до феномену провини привернули клінічні дослідження, починаючи з З. Фрейда. Згодом з'явилося чимало робіт представників різних психотерапевтичних напрямків, що були прямо чи опосередковано пов'язані з провинною (у межах психодинамічного підходу – А. Адлер, Е. Еріксон, М. Кляйн, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг, М. Якобі та ін; екзистенціально-гуманістичного – В. Франкл, Р. Мей, І. Ялом та ін.; когнітивно-поведінкового – Дж. Ангер, А.Т. Бек, Б.А. Магер, О. Маурер, Д.Л. Мошер, Д. Олівер, С.Б. Сарасон, Д. Світцер). Створено багато підходів та «технік», спрямованих на позбавлення від почуття провини, але одночасно існує думка, що це переживання необхідне людині для духовного розвитку і тому не завжди доцільно його полегшувати. Теоретичне осмислення феномену провини довгий час ґрунтувалося на світоглядних позиціях певних психотерапевтичних систем, даних антропології та соціальної психології (М. Мід, Д. Майерс та ін.). Однак потрібно зазначити, що, незважаючи на суперечливість існуючих точок зору та недостатню теоретичну вивченість цього складного феномену, в психології накопичено багато матеріалу стосовно його сутності, генезису та впливу на все психічне життя людини. Виникає необхідність інтеграції, систематизації знань щодо феномену провини та продовження емпіричних досліджень, які б допомогли більш об'єктивно підійти до його вивчення.

Психологія провини інтенсивно розвивається у зарубіжній психології. Однак існує проблема застосування результатів цих досліджень в умовах нашої країни: почуття провини – соціальний за своєю суттю та походженням феномен, який дуже чутливий до культурних впливів. Зарубіжні дослідження провини хоча й дають надзвичайно цікаву та корисну інформацію, але для вітчизняної психології представляють обмежену цінність, бо оперують теоретичними положеннями, що базуються на експериментальному матеріалі, зібраному в іншому культурному середовищі.

Останнім часом з'явилися дослідження (І.А. Белік, О.В. Короткова та ін.), в яких значна увага приділяється змістовним характеристикам провини-риси, її зв'язку з цінностями, смислами, системою відношень людини; рівнем особистісного розвитку та ролі цього почуття у регуляції соціальних відно-

син. Практично відсутні роботи, в яких би вивчались структурні аспекти провини як відносно стійкої риси особистості чи переживання цього почуття як процесу. Аналіз психологічної літератури показує, що у науці поки немає чіткого уявлення про природу, генезис, функції провини, її структуру та місце у системі інших характеристик особистості працівників МНС. Дискусійними залишаються питання взаємовідносин схильності до переживання почуття провини та особливостей ставлення людини до себе, її адаптивності, комунікативності, професійних якостей тощо.

Виклад основного матеріалу. Повсякденна служба працівників МНС протікає в динамічній, складній, швидкозмінній обстановці, що характеризується дією екстремальних психологічних чинників і вимагає від працівників високого професіоналізму і психологічного здоров'я. Постійна присутність загрози для власного життя та життя інших людей може викликати різні психічні реакції – зокрема почуття провини та сорому.

Провина і сором – це психічні явища, які слід віднести виключно до сфери соціальних емоцій. Їх джерелом і рушійною силою є включеність людини в співтовариство інших людей, тобто процес соціалізації. Відчуття провини і сорому, разом з іншими двома механізмами (імітація і ідентифікація), учені відносять до чотирьох виділених ними психологічних механізмів соціалізації [17]. Вони розглядаються як регулятори соціальної поведінки [9].

Необхідність визнання значущої ролі провини і сорому, на нашу думку, обумовлена не тільки їх соціальним походженням, але і впливами, що надаються ними, на взаємини окремих людей і цілих соціальних груп, а також на такий інтегральний соціально-психологічний показник, як здатність індивіда адаптуватися в соціумі.

Провина і сором завжди виявляються в контексті соціальних відносин: провини за щось перед кимось. Практично всі інші емоції, окрім цих двох, можуть відноситися до неживих явищ. Сором і провини роблять людину чутливою до відчуттів, установок, думок і оцінок оточуючих і, отже, діють як сила, що зближує людей. Дані емоції, на думку К. Ізарда, підтримують конформність, соціальну відповідальність, обмежують егоцентризм і егоїзм і тим самим сприяють товарищескості [8]. При цьому не слід забувати, що дані емоційні переживання дуже болісні для людини. Як результат, людина, що переживає провини або сором, починає фокусувати увагу на собі. Безпосереднім ефектом цього є зменшення міжособистісного спілкування.

Про те, що сором і провини порушують соціальну адаптацію, надають негативну дію на спілкування, спотворюють відносини, згадується в роботах багатьох дослідників [1; 3; 11; 15; 18].

Переживання як провини, так і сорому пов'язане з усвідомленням людиною порушення нею соціальних норм. Відмінність полягає лише в тому, що переживання сорому зазвичай викликане розумінням порушення загальних норм, тобто норм навколишніх людей, які не обов'язково є особистими нормами, що визнаються «порушником». Відчуваючи ж провини, людина усвідомлює себе як порушника своїх особистих норм і принципів. В цілому подібне ділення можна вважати умовним, оскільки, по-перше, особисті норми «винуватої» людини є за своєю природою інтеріоризованими суспільними

нормами, а по-друге, як указує К. Ізард, людина може відчувати сором навіть тоді, коли ніхто не намагається її соромити і не критикує її [8].

У роботах зарубіжних дослідників, наприклад Нейла Смельзера, є вказівки на те, що відчуття сорому і провини тісно зв'язані між собою, фактично вони багато в чому співпадають [17]. С.С. Томкінс розглядає сором і провину як одну емоцію, що має один нейрофізіологічний механізм. Автор указує на те, що ці емоції відрізняються тільки на свідомому рівні [21].

Провина тісно пов'язана з відчуттям сорому, хоча відмінності провини від сорому достатньо виразні. Переживання власного несхвалення людиною своїх вчинків, незалежних від оточуючих, вважають проявом відчуття провини; а переживання несхвалення групи – проявом відчуття сорому. Особливо виразно відмінності між двома цими відчуттями проступають на рівні невербального виразу. Відчуття провини спостерігати важко, мимічно воно майже не виражене. Людина, що переживає почуття провини, може лише опускати голову, відводити погляд; обличчя, як правило, мляве, важке, пригнічене. Людина, що переживає почуття сорому, зазвичай червоніє від приливу крові. Різниця полягає і в тому, що провина діє на людину протягом тривалішого часу, ніж сором.

Подальше дослідження феномена провини показало: люди відчувають провину, коли порушують правила і переступають межі власних переконань. Зазвичай, ступінь провини відповідає ступеню особистої відповідальності людини. Відчуття провини може бути викликане не тільки діями, але і їх відсутністю в потрібний момент, і навіть думками. Більшість учених вважають провину фундаментальною особливістю людського виду. Багато авторів пов'язують відчуття провини з процесами соціалізації і, зокрема, із засвоєнням моральних, етичних цінностей і норм. Вважають, що провина підсилює етичні форми поведінки: забезпечує ухвалення моральних цінностей; допомагає засвоїти відчуття морального обов'язку і зберегти вірність етичним цінностям; будить здібність до самокритики, стимулюючи сприйняття суперечностей між реальною поведінкою і прийнятими цінностями. На формування відчуття провини роблять вплив дитячо-батьківські відносини, умови соціалізації, стадії когнітивного і морального розвитку.

З часів З. Фрейда провина розглядається як різновид тривоги, яку людина випробовує з приводу якого-небудь вчинку. Вона актуалізує захисний механізм спроби заглидити або нейтралізувати збиток від помилкових дій. Проте останнім часом психологи почали визнавати провину як самостійний мотиваційний феномен. Одна з функцій провини - зниження тривоги і боротьба проти серйозного психологічного порушення. У психотерапевтичній практиці ілюзії психотичної депресії часто пов'язують з відчуттям провини і власної нікчемності. Окремі фахівці переконані, що центральним в розвитку неврозу є усвідомлення недоліків своєї поведінки і провина, що переживається при цьому.

Багато представників психодинамічного підходу розглядають взаємозв'язок відчуття провини і процесів соціалізації. При цьому відчуття провини пов'язують з соціальними характеристиками. Виявляється, що з одного боку несформованість моральних норм спричиняє за собою порушення в процесах

соціального спілкування, з іншого боку - надмірне відчуття провини також веде до паталогізації особистості. Указується, що совість позитивно корелює з хорошою адаптацією в соціальному середовищі, а моральна незрілість призводить до порушення внутрішньогрупових відносин і неврозів [5].

Традиційно, сором розглядається як орієнтація на зовнішню оцінку, а провина - як орієнтація на самооцінку, коли невиконання норми викликає у індивіда самозвинувачення [2]. Таким чином, відчуття провини виникає в ситуації анонімності, а відчуття сорому – за ситуації, коли про провину відомо не тільки людині, що щось зробила, але і оточуючим.

Аналізуючи самовідношення як вираз сенсу «Я» для суб'єкта, дослідники пов'язують переживання відчуттів провини і сорому з внутрішньою конфліктністю і самозвинуваченням [5]. Провина, визначувана ними як феномен розкаяння, є одним з шести процесів самосвідомості, що запускаються конфліктним сенсом в результаті здійснення вчинку. Провина може виступати варіантом осмислення суперечності, конфліктного сенсу, ув'язненого у вчинку.

Згідно з теорією відносин, в процесі розвитку людини як індивіда і елементу суспільства має місце розширення її взаємодії з соціальним середовищем, стимулюючим і регулюючим здійснювані дії. Провина і сором виступають як етичні критерії вчинків людини, що призводять до утворення оцінних відносин. Джерелом порушень в особистості є суспільні, виробничі, соціально-побутові, сімейні, особисті і інші колізії, що переживаються людиною. Наслідками деяких з них можуть бути відчуття провини і сорому, що виникають в результаті порушення людиною особистих і суспільних правил і норм [3].

Повсякденний досвід і теоретичні міркування указують на те, що нерідко переживання сорому і провини проходить на тлі переживання інших емоційних станів, у тому числі і тривожності. Деякі дослідники вважають тривожність родовим поняттям, а страх, сором і провину – його частковими модальностями, трактуючи страх як об'єктивну, а сором як соціальну, провину – як моральну тривожність [2]. Таким чином, можна сказати, що відчуття провини і сорому нерозривно пов'язані з тривожністю і разом вони роблять безпосередній вплив на психологічний стан людини.

Інтерес до функцій відчуттів провини і сорому, зокрема до регулятивної, особливої значущості набуває в період кардинальних змін, суттю яких є перевлаштування всієї системи суспільних відносин. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується соціальним розшаруванням, загостренням між-національних конфліктів, зростанням злочинності, впровадженням в масову свідомість культу сили і насильства, егоїзму і егоцентризму. Пропаганда духовних цінностей західного способу життя змінила духовну атмосферу українського суспільства, зробивши істотний вплив на масову свідомість і громадську думку різних груп населення.

Таким чином, провина є самостійним феноменом, обумовлена здатністю людини випробовувати невдоволення собою й навколишньою дійсністю. Вона призначена виконувати регулятивну функцію керування людською поведінкою. У процесі розвитку особистості людини відбувається перетворення цієї функції від морального регулятора соціально-прийнятних норм поведінки (соціалізація) до саморегулятора особистісних моральних принципів (індиві-

дуація), коли людина знаходить здатність самостійно визначати й регулювати власне життя (особистісна автономія).

Висновки. Провина є важким негативним почуттям, для якого характерна глибина переживання. Провина, будучи тісно пов'язаною з депресивними станами пригніченості, туги, проте не має виражених фізичних проявів і її переживання, будучи пролонгованим у часі, має нечіткий характер. Тому ті стани, які людина у зв'язку з провиною тривалий час здатна переживати, можуть нею не атрибутовуватися самій провині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андреас С. Сердце разума. Практическое использование методов НЛП / С. Андреас, К. Андреас. – Волковыск, Институт общегуманитарных исследований, 1997. – 297 с.
2. Антонян Ю. М. Психология убийства / Антонян Ю. М. – М. : Юристъ, 1997. – 303 с.
3. Бернс Д. Тайна настроения / Бернс Д. – М. : Рипол Классик, 1997. – 397 с.
4. Бодалев А. А. Личность и общение / Бодалев А. А. – М. : Педагогика, 1983. – 187 с.
5. Братусь Б. С. Психологические аспекты нравственного развития / Братусь Б. С. – М. : Знание, 1977. – 64 с.
6. Донцов А. И. Концепция социальных представлений о феноменах обыденного сознания / А. И. Донцова, Т. П. Емельянова // Идеологические и психологические аспекты исследования массового сознания : сб. обзоров. – М., 1989. – С. 11–44.
7. Егидес А. П. Психологическая коррекция конфликтного общения / А. П. Егидес // Психологический журнал. – 1984. – Т.5, № 5. С. 52–62.
8. Изард К. Е. Эмоции человека / Изард К. Е. – М. : МГУ, 1980. – 427 с.
9. Кон И. С. Моральное сознание личности и регулятивные механизмы культуры / И. С. Кон // Социальная психология личности / под ред. М. И. Бобневой, Е. В. Шороховой. – М. : Наука, 1979. – С. 85–113.
10. Кроник А. А. В главных ролях : вы, мы, он, ты, я : психология значимых отношений / А. А. Кроник, Е. А. Кроник. – М. : Мысль, 1989. – 214 с.
11. Литвак М. Е. Если хочешь быть счастливым / Литвак М. Е. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – 636 с.
12. Менджерицкая Ю. А. Особенности эмпатии субъектов затрудненного и незатрудненного общения в ситуациях затрудненного взаимодействия / Менджерицкая Ю. А. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 289 с.
13. Московичи С. Социальное представление: исторический взгляд / С. Московичи // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16, № 1. – С. 3–18.
14. Онучин А. Н. «Новая парадигма» в социальной психологии / А. Н. Онучин // Flogiston, 2000 // <http://www.rambler/psychology/ru>.
15. Пинт А. Из гусеницы в бабочку / Пинт А. – М. : Сократ лтд, 1998. – 409 с.
16. Психология. Словарь. – М. : Политиздат, 1990. – 492 с.
17. Смелзер Н. Социология / Смелзер Н. – М. : Феникс, 1994. – 687 с.

18. Фромм Э. Человек для себя / Фромм Э. – Минск : Коллегиум, 1992. – 253 с.
19. Эриксон Э. Детство и общество / Эриксон Э. – СПб. : Ленато Аст, 1996. – 589 с.
20. Эткинд А. М. Эмоциональные компоненты самоотчетов и межличностных суждений / А. М. Эткинд // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 106–112.
21. Tomkins S. S. Affect, imagery, consciousness / Tomkins S. S. – Vol. 2. – The negative affects. – New York, Springer, 1963.

Рецензенти: д. психол. н. Балабанова Л.М., к. психол. н. Воронова Ю.В.

УДК 519.7

Ігнат'єв О.М., старший викладач кафедри піротехнічної та спеціальної підготовки НУЦЗУ

МАТЕМАТИЧНА МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ ГЕНЕРАЦІЇ ПСЕВДОВИПАДКОВИХ СЛІВ ДЛЯ ПСИХОЛІНГВІСТИЧНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ

Стаття присвячена розробці математичного забезпечення для створення програм синтезу псевдовипадкових слів з метою перевірки розрахункових оцінок фоносемантичного ореола слова. Визначено вимоги до синтезу псевдослів. Мовою алгебри предикатів описана продукційна модель генерації псевдовипадкових слів.

Ключові слова: математична модель, психолінгвістика, псевдовипадкові слова.

Статья посвящена разработке математического обеспечения для создания программ синтеза псевдослучайных слов с целью проверки расчетных оценок фоносемантического ореола слова. Определены требования к синтезу псевдослов. Языком алгебры предикатов описана производственная модель генерации псевдослучайных слов.

Ключевые слова: математическая модель, психолінгвістика, псевдослучайные слова.

Постановка проблеми. Емпіричні дослідження звукосимволізму, спрямовані або на перевірку існування цього феномена, або на визначення природи змінних, від яких він може залежати, становлять у теперішній час широкий і різноманітний корпус. Розробка й впровадження в практичну діяльність моделей фоносемантичної оцінки слів і речень обіцяє значне поліпшення якості текстів. Це дозволить застосовувати розроблені інформаційні технології в рекламі, у навчальному процесі, при корекції текстів у видавничій справі, а також в інформаційно-психологічних операціях [1-3]. При цьому найбільш актуальним завданням є автоматизація роботи творчої діяльності коректора текстів у процесі підбору й вибору синонімічних висловлень, що найбільше точно відображають семантику тексту, з урахуванням психоемоційного сприйняття.